

KASBIY YO‘NALGANLIK NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI*Xolikova Surayyo Aslonovna**Navoiy viloyati Navoiy shahar 12-sonli MFCHO‘IDUM amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Shaxsning kasbiy rivojlanishga yo‘naltirilganligi, birinchi navbatda, kognitiv faoliyat bilan va kasbiy mahoratni rivojlantirish bilan bog‘liq manfaatlarda namoyon bo‘ladi. Shaxsiy xususiyatlar turli ijtimoiy va madaniy omillar ta‘sirida yosh shaxs qiziqish bildiradigan faoliyat turiga mos kelishi ham muhimdir. Kelajakda kasbiy muvaffaqiyatning muhim sharti bo‘lgan kasbiy ta‘lim jarayonida kasbiy bilim va ko‘nikmalarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun shaxsga o‘z tanlovi va xarakter xususiyatlarini bosqichda o‘zgartirish imkoniyatini ta‘minlash uchun sharoit yaratish kerak. Maqolada shaxs ehtiyojlar tizimida kasbiy yo‘nalganlik namoyon bo‘lishidagi psixologik prediktorlarni aniqlash yuzasidan olib borilgan empirik tadqiqotlarning natijalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: shaxs, shaxsning yo‘nalganligi, faollik, motivatsiya, xulq-atvor, individual-psixologik xususiyatlar, qadriyat yo‘nalishlari.

So‘nggi yillarda yoshlarga kasb-hunar o‘rgatishning ko‘plab xilma-xil shakl va uslublari, shuningdek, kasb-hunarga o‘rgatish va mutaxassisliklarning qator yangi yo‘nalishlari paydo bo‘ldi. Bundan tashqari, zamonaviy jamiyatda ilgari mavjud bo‘lgan faoliyat turlarining tez yangilanishi mavjud. Ko‘pincha ta‘lim tizimi odamlarning amaliy faoliyatidagi bunday o‘zgarishlarga mos kelmaydi. Shu munosabat bilan yangi mehnat sharoitlariga tez moslasha oladigan va mehnat bozorida talab qilinadigan yangi kasblarni tez o‘zlashtira oladigan bo‘lajak kadrlarni tanlash muammosi yuzaga keladi. Yoshlarning kasbiy o‘zini o‘zi belgilash jarayonining muvaffaqiyati mezonlarini ishlab chiqish bilan bog‘liq bo‘lgan qonuniyatlarni tushunishni chuqurlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda, bu esa ushbu jarayonni samarali boshqarishning asosiy shartidir. Kasbiy o‘zini o‘zi belgilashning to‘liq emasligi, uning vaqt o‘tishi bilan kengayishi ko‘p hollarda odamlarning tanlagan kasbidan qoniqishning pastligining sababi bo‘lib, bu faoliyat samaradorligining pasayishiga olib keladi va insonning ruhiy salomatligiga salbiy ta‘sir qiladi. Shaxsning yo‘nalganligi deganda shaxs faoliyatini yo‘naltiruvchi va mavjud vaziyatdan nisbatan mustaqil bo‘lgan barqaror motivlar to‘plami tushuniladi. Shuni ta‘kidlash kerakki, shaxsning yo‘nalganligi doimo ijtimoiy jihatdan shartlangan va ta‘lim jarayonida shakllanadi.

Yo‘nalganlik - bu shaxs xususiyatlariga aylangan va joziba, istak, intilish, qiziqish, mayl, ideal, dunyoqarash, e‘tiqod kabi shakllarda namoyon bo‘ladigan

munosabatlar tizimidir. Bundan tashqari, shaxs yoʻnalganligidagi barcha shakllarining asosini faoliyat motivlari tashkil qiladi. Yoʻnalganlik - bu insonning ijtimoiy va maʼnaviy mavjudot sifatida rivojlanish dinamikasini, uning xatti-harakatlarining asosiy tendensiyalarini ifodalovchi eng muhim xususiyati hisoblanadi. Shaxsning yoʻnalganligi insonning yetakchi psixologik xususiyati boʻlib, u uning hayot va faoliyatga boʻlgan motivatsiyasi tizimini ifodalaydi. Psixologiyada shaxsning talqini qanchalik xilma-xil boʻlishidan qatʼiy nazar, deyarli barcha tadqiqotchilar shaxs tuzilishining yetakchi komponenti, uning tizimni tashkil etuvchi xususiyati shaxsning yoʻnalganligi deb hisoblashadi. Aynan shu xususiyatda inson nomidan harakat qiladigan maqsadlar, uning motivlari, voqelikning turli tomonlariga subyektiv munosabatlari ifodalanadi. Yoʻnalganlik nafaqat shaxs tuzilishining tarkibiy qismlariga (masalan, temperamentning namoyon boʻlishiga yoki qobiliyatlarning rivojlanishiga), balki intellektual holatlarga (masalan, stressni yengish) ham taʼsir koʻrsatadi. Yoʻnalganlik turli koʻrinishlarda - qadriyat yoʻnalishlari, yoqtirish yoki yoqtirmaslik, didlar, moyilliklar, bogʻlanishlar bilan ifodalanadi va inson hayotining turli sohalarida: kasbiy, oilaviy, siyosiy va hokazolarda namoyon boʻladi. Aynan shu yoʻnalishda inson nomidan harakat qiladigan maqsadlar, uning motivlari, voqelikning turli tomonlariga subyektiv munosabatlari, yaʼni xususiyatlarning butun tizimi ifodalanadi. Umuman olganda, psixologiyada shaxsning yoʻnalishi barqaror ehtiyojlar, qiziqishlar, ideallar tizimi sifatida belgilanadi. Yoʻnalganlik xatti-harakatlarning asosiy tendensiyalarini belgilaydi. Aniq ijobiy yoʻnalishga ega boʻlgan shaxs mehnatsevar, maqsadli va yuqori ijtimoiy faol hisoblanadi [4].

Shaxsni talqin qilishdagi farqlarga qaramay, barcha yondashuvlar uning yoʻnalganligini yetakchi xususiyat sifatida taʼkidlaydi. Turli xil tushunchalarda bu xususiyat turli yoʻllar bilan namoyon boʻladi: —dinamik tendensiyal (S.L.Rubinshteyn), —maʼno yaratuvchi motivl (A.N.Leontev), —hukmron munosabatl (V.N.Myasishev), —asosiy hayot yoʻnalishil (B.G.Ananyev), —inson muhim kuchlarining dinamik birlashmasil (A.S.Prangishvili). Shunday qilib, yoʻnalganlik shaxsning umumiy xususiyati boʻlib, uning psixologik tuzilishini belgilaydi. Shaxs faoliyatini boshqaradigan va berilgan vaziyatlardan nisbatan mustaqil boʻlgan barqaror motivlar majmui shaxsning yoʻnalganligi deb ataladi. U doimo ijtimoiy jihatdan shartlanadi va taʼlim orqali shakllanadi [5]. Tadqiqot obyekti va qoʻllanilgan metodlar. Shaxslarning hayot rejaları va qadriyat yoʻnalishlariga hayot istiqbollarning maʼlum noaniqligi (ijtimoiy ahamiyatga ega boʻlgan va hayotning individual maʼnosi bilan bogʻliq boʻlgan kelajakdagi voqealarning yaxlit tasviri sifatida) va uning oʻziga xos xususiyatlari bilan bogʻliqligi kasbiy oʻzini oʻzi belgilash jarayonida salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Shunday qilib, M.R.Ginzburg o‘z taqdirini o‘zi belgilash muammosini vaqt nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqadi: shaxsning psixologik hozirgi va psixologik kelajagiga munosabati.

Uning fikricha, muvaffaqiyatli o‘z taqdirini belgilash quyidagilar bilan tavsiflanadi:

1) o‘z-o‘zini rivojlantirish (o‘zini o‘zi bilish va o‘zini o‘zi anglash) funksiyasini bajaradigan psixologik hozirgi tarkibiy qismlarning mavjudligi, shu jumladan:

- shakllangan qadriyat-semantik yadro (shaxsiy muhim ijobiy qadriyatlarning keng doirasi, o‘z hayotining mazmunliligi tajribasi, ekzistensial yo‘nalish);
- ijodiy xarakterga ega bo‘lishi va keng doiraga ega bo‘lishi kerak bo‘lgan o‘z-o‘zini amalga oshirish;

2) semantik va vaqt istiqbolini ta‘minlaydigan psixologik kelajak tarkibiy qismlarining mavjudligi, shu jumladan:

- kelajakka bo‘lgan shaxsiy prognozi, yosh odam asosan o‘zining kuchli tomonlariga tayanib, kelajakdagi qadriyatlarning keng doirasini hissiy jihatdan jozibali ko‘rinishda ko‘radi. Kasb tanlash (uning barqarorligi, ma‘lum bir kasbda aniqligi, kasbga qo‘yiladigan kasbiy talablarning mavjudligi) semantik kelajakni va o‘smirlik davrida o‘zini o‘zi belgilash muvaffaqiyatini sezilarli darajada tavsiflaydi;
- rejalashtirishning o‘zi, birinchi navbatda, rejalashtirishga ijobiy munosabat va rejalarning mavjudligi, maqsadlarga erishish usullari va vaqt o‘tishi bilan davom etishi bilan tavsiflanadi [2]. Muallif kasbiy o‘zini o‘zi belgilashning shaxsiy, bog‘langan qiymat-semantik va fazo-vaqt aspektlariga kiritilishi haqida yozadi, bu kelajak muammosiga olib keladi, bu g‘oyani hayot rejasini tuzmasdan amalga oshirish mumkin emas I.S.Konning so‘zlariga ko‘ra, hayot rejasini, so‘zning aniq ma‘nosida, mulohaza yuritish mavzusi nafaqat yakuniy natijaga, balki unga erishish yo‘llariga, inson borishni maqsad qilgan yo‘lga, obyektiv va maqsadlarga aylanganda paydo bo‘ladi. Buning uchun unga ega bo‘lgan subyektiv resurslar kerak bo‘ladi [1].

S.L.Rubinshteyn tomonidan kiritilgan —shaxs yo‘nalganligi‘ tushunchasini, birinchi navbatda, turli xil yo‘nalishlarni aniqlashda ishlab chiqilgan. Xususan, psixologik adabiyotlarda shaxsiy, kollektivistik, ishbilarmonlik, gumanistik, egoistik, depressiv va suitsidual yo‘nalishlari taqdim etiladi va tavsiflanadi. Shaxsning kasbiy yo‘nalishini o‘rganish alohida o‘rin tutadi. Kasbiy yo‘nalganlik deganda, birinchi navbatda, shaxsning kasbiy faoliyati bilan bog‘liq va, xususan, kasb tanlash, unda ishlash istagiga ta‘sir qiluvchi motivatsion shakllanishlar (qiziqishlar, ehtiyojlar, moyilliklar, intilishlar va boshqalar) majmui va kasbiy faoliyatdan qoniqish tushuniladi. Kasb-hunarga yo‘naltirilganlik uzviy ta‘lim bo‘lib, u afzal ko‘rgan kasb (faoliyat turi) bo‘lgan kasbiy yo‘naltirilganlik subyekti bilan tavsiflanadi; kasbiy faoliyat motivlarining turlari; kasbni egallash va unda ishlash istagini ifodalash

darajasida namoyon boʻladigan yoʻnaltirilganlik kuchi (darajasi); shaxsning oʻz kasbidan mamnunligi yoki noroziligida ifodalangan belgi kabilarda ifodalanadi [3].

Shaxsning yoʻnalganligi inson hayotida muhim rol oʻynaydi. Shaxsning kasbiy rivojlanishga yoʻnaltirilganligi, birinchi navbatda, kognitiv faoliyat va kasbiy mahoratni rivojlantirish bilan bogʻliq manfaatlarda namoyon boʻladi. Shuningdek, shaxsiy xususiyatlar yosh shaxsning, xususan, abituriyentning turli ijtimoiy va madaniy omillar taʼsiri tufayli qiziqish bildiradigan faoliyat turiga mos kelishi ham muhimdir. Inson psixikasida faoliyatning barcha turlarida namoyon boʻladigan barqaror muhim xususiyatlar majmui mavjud. Har bir insonning oʻziga xos xususiyati uning yoʻnalishi bilan belgilanadi. Shuning uchun xarakter xususiyatlari, birinchi navbatda, shaxsning yoʻnalishiga, shaxsning turli xil voqelik hodisalariga barqaror munosabatlar tizimiga qarab belgilanadi va tasniflanadi. Shaxsning bu sohasi maʼlum bir shaxsning ustun ehtiyojlari, his-tuygʻulari, munosabatlari, harakatlari, qiziqishlari, istaklari, ideallari, eʼtiqodlari va dunyoqarashini birlashtiradi. Shaxsning munosabatlar tizimi uning asosiy sifati hisoblanadi. Insonning munosabatlar tizimi quriladigan poydevor ehtiyojlardir. Shaxs munosabatlarining butun tizimi, uning yoʻnalishi shaxsiyatning motivatsion-tartibga soluvchi tuzilishi boʻlib, uning xatti-harakatlarining umumiy xususiyatlarini belgilaydi. Kasbiy motivatsiyaning oʻzgaruvchanligi va dinamikligi talabalarning universitetda oʻqishga boʻlgan munosabatiga, shuningdek, keyingi kasbiy faoliyatiga taʼsir qiladi. Muayyan ehtiyoj bilan bogʻliq boʻlgan motivlar toʻplami rus psixologiyasida «motivatsiya sindromi» sifatida belgilangan. Shuni ham taʼkidlash kerakki, bilish ehtiyoji motivlarini erishish, mansublik va hukmronlik motivlari bilan kesish bir motivni ragʻbatlantirish orqali boshqa ehtiyojlarning motivlariga taʼsir qilish imkonini beradi. Biz A.A.Verbitskiyning motivatsion sindrom fenomenini tushunishdagi pozitsiyasiga qoʻshilamiz - bu maʼlum bir talabaning motivatsion tuzilishidagi motivlar, maqsadlar, qiziqishlar, harakatlarning munosabatlari va oʻzaro bogʻliqligini tushunish mexanizmi, ham motivatsion sohaning oʻzini ushbu motivatsion omillar komponentlar bilan oʻzaro taʼsir qiladigan tizim sifatida tushunish imkoniyatini yaratadi. Motivatsion sindrom turli yoʻllar bilan oʻzini namoyon qilishi mumkin. Masalan, bu kasbiy yoki taʼlim motivlari boʻlishi mumkin. Ikkala shakl ham kengroq bir butunlikni - motivlarning oʻzaro oʻzgarishi dinamikasini koʻrsatadigan taʼlim faoliyatining motivatsion sindromini tashkil etad. Kognitiv motivatsion sindrom va professional motivlar oʻrtasida faqat yetakchi motivlarning (kognitiv va kasbiy) ifodasi sezilarli farq qiladi. Shunday qilib, kasbiy yoʻnalganlik kasbiy oʻzini oʻzi belgilash bilan birgalikda, asosan, talabaning hayot yoʻlini tanlashni belgilaydi. Oʻquv va kasbiy faoliyatning mahsuldorligi, samaradorligi, subyektning oʻz ishidan qoniqishi, oliy oʻquv yurtida yuqori kasbiy tayyorgarlikka va kelajakda malaka Xulosa. Zamonaviy ilm-fanda

insonning muvaffaqiyati, unumdorligi va yuqori hayot sifatiga hissa qo‘shadigan psixologik xususiyatlarini o‘rganish bo‘yicha ishlar juda dolzarb bo‘lib bormoqda.

Ko‘pgina mualliflar o‘z asarlarini ushbu mavzuga bag‘ishlab, muvaffaqiyat motivatsiyasini muvaffaqiyatning ichki omillaridan biri sifatida aniqladilar. Jamiyat yuksak darajada rivojlangan shaxslarga, tashabbuskor mutaxassislariga, ijodkor odamlarga muhtoj. Ushbu o‘rnatish ba‘zi ijtimoiy tizimlarni, shu jumladan ta‘lim tizimini qayta qurishni talab qiladi. Ta‘lim doirasida motivatsion jihat alohida ahamiyatga ega. Motivatsiya - bu subyektning faolligini keltirib chiqaradigan va uning yo‘nalishini belgilaydigan turtkilar jamlanmasidir. Bu psixologik hodisa inson faoliyati, xatti-harakati va faoliyatini tartibga soluvchi rol o‘ynaydi. Shuning uchun motivatsiya ko‘plab zamonaviy tadqiqotchilarning qiziqish markazidir. Motivatsiya - bu psixofiziologik xarakterdagi dinamik jarayon va shu bilan birga subyektning faoliyatini boshlaydigan va uning faoliyati yo‘nalishini belgilovchi omillar majmuasidir. Shu bilan birga, ta‘lim motivatsiyasi talaba subyektining faoliyatini boshlaydigan, yangi bilimlarni o‘zlashtirish, ko‘nikmalarni egallash yo‘nalishini belgilovchi omillar majmuasidir. Bu ta‘lim motivatsiyasi subyektning aqliy hayotining elementi sifatida o‘z aql-idrokini rivojlantirish, o‘zini o‘zi anglash va o‘zini o‘zi kashf qilish imkonini beradi. Shaxs yo‘nalganligining asosiy roli ongli motivlarga tegishli.

Motivning vazifasi esa bajarilayotgan faoliyatga yo‘nalish berishdir. Faqat faoliyatni boshlash va doimiy ravishda —oziqlantirishl yetarli emas. Uni amalga oshirish kerak. Motivning yana bir vazifasi ma‘noni shakllantirish bo‘lib, uning yordamida motiv tushunchasi shaxsiy darajaga yetadi. Ma‘nosi savolga javob: nima uchun? Nima uchun inson o‘z ehtiyojlari va faoliyati obyektiga muhtoj? Inson ma‘noga yo‘naltirilgan mavjudotdir. Agar ishonchli shaxsiy ma‘no bo‘lmasa, unda rag‘batlantiruvchi motiv ishlamaydi. Hech qanday faoliyat bo‘lmaydi va amalga oshirilmagan motiv qoladi. Shuni ta‘kidlash kerakki, ehtiyoj-motivatsion soha shaxsning yo‘nalishini qisman tavsiflaydi, uning asosi hisoblanadi. Shu asosda shaxsning hayotiy maqsadlari shakllanadi. Shularni hisobga olib, faoliyat maqsadi va hayot maqsadini farqlash kerak. Inson hayoti davomida juda ko‘p turli xil faoliyatni amalga oshiradi, ularning har biri o‘z maqsadini amalga oshiradi. Hayotiy maqsad individual faoliyat bilan bog‘liq barcha shaxsiy maqsadlarning kombinatsiyasi sifatida ishlaydi. Shaxsning erishish darajasi hayotiy maqsadlar bilan bog‘liq. Nafaqat maqsadni, balki haqiqatni ham anglash inson tomonidan shaxsiy nuqtayi nazar sifatida qaraladi.

Adabiyotlar:

1. Волжина Ж.А. Влияние «Образа тела» на формирование личности подростка: Сб. ст. междунар. науч.-практ. конф. «Проблемы и перспективы развития современной науки: экономика, политика и право». М., 2014.

2. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения // Вопросы психологии. 1994. № 3.
3. Ермолаева Е.П. Психология профессионального маргинала в социально значимых видах труда (статья вторая) // Психологический журнал. 2001. № 5.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб., 2003.
5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. М., 2007.
6. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опросники, ролевые игры. М., 1991.
7. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. М., 1989.
8. Кудрявцев Т.В., Шегурова В.Ю. Психологический анализ динамики профессионального самоопределения личности // Вопросы психологии. 1983. № 2.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность; 2-е изд. М., 1977.